

ÇAĞDAŞ AZERBAYCAN EDEBİYATI'NA YANSIYAN ERMENİ MESELESİ

Merve TOPAL¹

ÖZ

Bu çalışmamızda, Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan ve "Ermeni meselesi" olarak da isimlendirilen çatışmaların edebiyata yansımından bahsedilmiştir. Ayrıca Ermeni meselesindeki gerginlik mevzularından olan Dağlık Karabağ bölgesindeki hadiselerin çıkış sebepleri üzerinde de durulmuş, kaotik ilişkilerin edebi eserlere nasıl aksettiği irdelenmiştir.

Ortaya çıkan çatışmalar; Azerbaycan Türkleri ve Ermenileri sosyal, kültürel, siyasi ve psikolojik olarak olumsuz yönde etkilemiştir. Edebiyata da keskin biçimde sirayet etmiş olan bu kavga ortamı, Azerbaycan edebiyat tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. 1980'li yılların sonlarında Azerbaycan'a bağlı Karabağ, Ermeniler tarafından işgal edilince Azerbaycan edebiyatında savaş psikolojisi ve millî birlik düşüncesi belirgin biçimde öne çıkar. Çağdaş Azerbaycan edebiyatının dikkate değer ediplerinden Anar Rızayev, Bahtiyar Vahabzade, Nebî Hazri, Sâbir Rüstemhanlı, Elçin Efendiyev ve İsmail Şihli gibi isimler millî birlik ve beraberliğin önemini vurgulayan eserler kaleme alırlar. Gerek kendileri, gerekse onların izinden giden Azerbaycan edipleri, Ermeni meselesini de ele alıp eserlerinde ciddi bir konu olarak işlemiştir.

Sadece Azerbaycan edebiyatı ile sınırlı kalmayan Ermeni meselesi, Türkiye Türklerinin edebiyatında da yoğun biçimde karşımıza çıkar. Türkiye'de eserlerinde Türk-Ermeni ilişkilerini olumsuz yönleriyle ele alan epeyce roman ve hikaye yazarı bulunmaktadır. Bununla birlikte ilişkileri olumlu bakış açısıyla değerlendiren edipler de mevcuttur. Olumlu yaklaşım sergileyenler, halklar arasındaki kültürel benzerlikleri öne çıkarmış, karşılıklı ılımlı tavırları desteklemiş ve düşmanca yaklaşımın sebeplerini irdelenmişlerdir. Olumlu yaklaşım gösteren romancılar, bilhassa dil ile edebiyattaki benzerlik ve ortak noktalar üzerinde durmuşlardır. Bununla birlikte, Azerbaycan'da ve Türkiye'deki kimi yazarlar, eserlerinde Ermeni halk edebiyatı ve folklorunda yer alan Türk kültürüne ait unsurları tarihi gerçekliğe bağlı kalarak işlemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, Dağlık Karabağ, dil, kültür ve edebiyat.

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Öğrencisi, mail: Merve.topal08@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2767-9001

THE ARMENIAN ISSUE IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY AZERBAIJANI LITERATURE

ABSTRACT

This study addresses the clashes between Azerbaijan and Armenia which are called "Armenian issue" as reflected in the Azerbaijani literature. In addition, the reasons behind the events of Nagorno-Karabakh as a topic of tension in the Armenian issue are discussed, and the effects of chaotic relations on literary works are examined.

The resulting conflicts affected the Azerbaijani Turks and Armenians negatively in social, cultural, political and psychological aspects. This struggle environment, which has extensively permeated the literature, has an important place in the history of Azerbaijan literature. In the late 1980s, when Azerbaijan's Karabakh was occupied by the Armenians, the psychology of war and the idea of national unity became prominent in the Azerbaijani literature. Prominent figures of contemporary Azerbaijani literature such as Anar Rızayev, Bahtiyar Vahabzade, Nabi Hazri, Sabir Rustemanlı, Emin Efendi and Ismail Shihli penned literary works that emphasized the importance of national unity and togetherness. These writers and their followers emphasized the Armenian issue and addressed it as a serious topic in their works.

The Armenian issue, which is not unique to Azerbaijani literature, is also highly frequently encountered in the literature of Turkish Turks. There are quite a few novelists and storytellers dealing with the negative aspects of Turkish-Armenian relations in Turkey. However, there are also authors who evaluate relations from a positive point of view. The authors who exhibited a positive approach have highlighted the cultural similarities among the peoples, supported mutual moderate attitudes and examined the reasons for the hostile approach. However, some authors in Azerbaijan and Turkey have addressed Turkish cultural elements in the Armenian folk literature and folklore by adhering to historical reality.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Nagorno-Karabakh, language, culture and literature.

GİRİŞ

Dil, toplumlar arasında kültür alış verişinde kullanılan en önemli unsurlardan biridir. Bunun yazıya aktarılarak sonraki nesillere ulaştırılmasını sağlayan araç ise edebiyattır. Toplumların eski dönemlerde yaşadığı sosyal, kültürel ve siyasi hadiselerin çoğu zaman

edebiyata yansıdığı ve izler bıraktığı bilinmektedir. Bunun bir örneği, Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında yaşanan "Ermeni meselesi"dir.

Kafkasya'da birbirine komşu iki coğrafyada yaşayan Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki ilişkiler tarihi süreç içinde karmaşık bir seyir gösterir. Ülkelerdeki siyasi yaklaşımlar, toplumsal ilişkileri de etkilediği için bu durum zamanla edebî eserlere de aksetmiştir.

Ortaya çıkan çatışmanın en son aşamalarından biri olan Dağlık Karabağ sorunu, eski dönemlerden başlamış ve güncelliğini koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Mesele sadece Azerbaycan edebiyatında değil, Türkiye Türklerinin ve Ermenilerin edebiyatında da yerini almıştır.

1. Ermeni Meselesinin Tarihi Süreci

Resmîyette Azerbaycan'a bağlı olan Dağlık Karabağ toprakları, geniş alana yayılan Karabağ bölgesinin bir parçasıdır. Ermenistan'ın doğusunda ve İran'ın kuzeyinde yer alır. Küçük Kafkas Dağları'nın güneydoğusunda bulunan Yukarı Karabağ, kuzeyde Murov Dağları'ndan başlar. İran ile Azerbaycan arasında doğal sınır oluşturan Aras Nehri'ne kadar uzanır (İbadov, 2007: 78). Karabağ, resmi kaynaklara göre 7 Temmuz 1923'te kurulmuştur. Başkent Hankendi, Ermenice "Stepanakert" olarak adlandırılmaktadır.

Yukarı Karabağ ismi verilen bölge, bulunduğu stratejik konumu sebebiyle eski çağlardan beri askeri açıdan önem arz etmektedir. Zira Karabağ, hem Ermenistan hem de İran'ı kontrol altında tutabilecek jeostratejik değere sahip bir bölgedir. Kıymetli yeraltı kaynakları henüz verimli biçimde kullanılmasa da, zengin bitki örtüsü ve ormanlık arazisiyle emsalsiz bir coğrafyaya sahiptir. Uzun tarihi süreç içinde yeraltı kaynakları ve verimli toprakları komşu ülkelerin dikkatini çekmiş; aynı durum sömürgeci devletlerin iştahını kabartmıştır. Karabağ'ın tampon bir bölgede yer alması gerek Çarlık Rusya'nın gerek Sovyet Rusya'nın dikkatinden kaçmamıştır. Ayrıca Karabağ'ın Kafkasya, İran ve Türkiye sınırının birleşme noktasında bulunması Rusya'nın buraya göz dikmesine ortam hazırlamıştır. Zira bölge, sıcak denizlere inme politikası açısından da önem taşımaktadır (Özyılmaz, 2013: 196.). Gerek bölgedeki ulaşım güclüğü gerekse de Ermenilerin engellemeleri sebebiyle bölgenin doğal kaynakları, uzun yıllar verimli olarak kullanılamamıştır.

Çarlık Rusya, 18. yüzyılın başlarından itibaren bilinçli biçimde Ermenileri kıskırtmaya ve türlü vaatlerle Türklerle çatıştırmaya başlar. Rusların cesaretlendirdiği Ermeniler, o yıllarda yalnızca

Türklerle değil, Kafkasya'daki diğer halklarla kavga ve güç mücadelesine girer. Günümüzde Kuzey ve Güney Kafkasya (Transkafkasya) olarak ikiye ayrılmış bulunan bölgede, çok eski zamanlardan beri değişik halkların yaşadığı bilinmektedir. Eskiçağda da çok renkli etnik yapısıyla dikkat çeken bölge, farklı isimlerle adlandırılmıştır. Aynı toprak parçasında kimi zaman iç içe, kimi zaman komşu olarak yaşayan halkların tarih, edebiyat ve kültürlerini birbirlerinden tamamen farklı olarak değerlendirmek doğru değildir (Palaz-Erdemir, 2015: 47). Uzun süre birlikte yaşayan Ermenilerle Türklerin edebiyat ve kültür bakımından birbirlerine yakınlaştıkları, bazı benzer değer yargıları oluşturdukları görülür. Yemek ve beslenme kültürleri ile edebiyat sahasında Ermenilerin Türklere epeyce yakın olduğu söylenebilir. Bilhassa Türk edebiyatındaki âşıklık geleneğinden çokça etkilenen "Ermeni aşuğları", Türk halk edebiyatındaki "saz âşıkları"nın tam karşılığıdır.

18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarını kapsayan dönemde Çarlık Rusya'nın izlediği devlet politikasıyla bölgede Ermeni kontrolünde bir Hıristiyan devleti kurulması planlanmaktaydı. Bu amaçla İran ve Anadolu'dan Karabağ bölgesine Ermeni göçleri başlatıldı. Gizli stratejik planın bir parçası olarak, Ermenistan'ın kuruluşunu gerçekleştirmek için zaman içinde göçler daha fazla teşvik edildi. Bunda amaç, demografik yapıyı Türkler aleyhine değiştirmek ve yüzyıllardır bölgede yaşayan Türkleri kendi topraklarında azınlık durumuna düşürmektir. Başka coğrafyalarda yaşayan Ermenilerin Batı Azerbaycan olarak bilinen şimdiki Ermenistan ve Karabağ'a yerleştirilmesinin bir sonraki adımı Türkleri buradan tamamen göç ettirmektir.

20. yüzyıl başlarında yıkılma sürecine giren Çarlık Rusya'nın devlet yönetiminde bir boşluk ortaya çıkmıştı. Ülkede beliren kaotik ortamın bir sonucu olarak iç karışıklık ve çatışmalar süratle artmaktaydı. Karmaşayı fırsat bilen Ermeniler, başta Bakü olmak üzere Azerbaycan coğrafyasında Türklere yönelik yıldırma, göçe zorlama ve katliam hareketlerine giriştiler. Bakü'nün hemen ardından çok sayıdaki şehirde de benzer katliamlar yapıldı. Ermeni milisler, İrevan (Erivan), Nahçıvan, Gence, Karabağ, Zengezur, Kazak ve Tiflis'te aynı tahribat hareketlerini sürdürdüler. Masum silahsız sivil halktan çok sayıda Türk'ü öldürdüler ve halka göçe zorladılar. Onların amacı Türkleri kadim yurtlarından kovmak, boşaltılan Türk topraklarında yapay bir Ermenistan devleti kurmaktır. Tamamen silahlanmış 10 bin civarındaki Ermeni kuvveti, önceden belirlenen bir planla birlikte sırayla Türk şehirlerine saldırdılar. Bakü, Erivan, Eçmiedzin (Üçkilse),

Şerur-Dereleyaz, Nahçıvan, Zengezur, Şuşa, Cavanşir, Cebrayıl, Kazak ve Ereş adlı il ve ilçelerde toplu kıyımlar yaptılar (Morkoç, 2018: 388).

1832 yılında gerçekleştirilen ilk resmi Rus nüfus sayımına göre, Karabağ nüfusunun % 64'ü Azerbaycan Türklerinden, % 34'ü ise Ermenilerden oluşmaktaydı. I. Dünya Savaşı esnasında ve savaş sonrasında bölgeye Ermeni göçü yoğun biçimde devam etti. Göçle gelenler bilinçli olarak Karabağ'a yerleştirildi. Böylece bölgedeki Ermeni nüfusu yapay bir biçimde hızla çoğaldı. (Gökçe, 2011: 1112).

Sovyetler Birliği döneminde Komünist Partisi'nin belirlediği direktifler doğrultusunda yazılan edebi eserlerde iki halk arasındaki gerginlik ve çatışmaların sorumlusu olarak Çarlık Rusya gösterilmiştir. O dönemde kalem oynatan ediplerin ortak düşüncesine göre, Türklerle Ermeniler arasındaki düşmanlığı körükleyen en önemli uygulama, Çarlık rejiminin çıkardığı "fitne"dir. Azerbaycan edebiyatında Ermenilerle Türklerin düşmanlıklarını tasvir ve tahlil eden eserlerde, Çarlık Rusya'nın "milletleri çatıştırma" politikası eleştiri hedefine konmuştur (Uygur, 2007: 2243).

1800'lü yıllarda bilinçli bir biçimde başlatılan ve uzun yıllar ardı arkası kesilmeden devam eden Ermeni göçleri, iki taraf arasında var olan gerginliği arttırmış, sert çatışmalara zemin hazırlamıştır. Israrla sürdürülen göçler neticesinde 1988 yılına gelindiğinde Dağlık Karabağ'daki toplam nüfusun %75'ini Ermenilerin oluşturduğu görülmektedir.

SSCB'nin 1991 yılında dağılmasını fırsat bilen Ermeniler, Dağlık Karabağ bölgesinde bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunun sonucunda Azerbaycan ve Ermenistan arasında silahlı çatışmalar başladı.

Sovyetler Birliği'nin resmen dağılması Azerbaycan'ı büsbütün savunmasız bıraktı. 1992 yılı boyunca Ermeni ve Rus askeri birlikleri, sınır boyunca Azerbaycan köy ve yerleşim alanlarını yağmalayarak, buradaki insanları katlettiler. Ermeni vahşetinin en büyük örneği ise 26 Şubat 1992 tarihinde Karabağ'ın Hocalı kasabasında sergilendi. Katliamda 83'ü çocuk, 106'sı kadın toplam 613 kişi katledildi. Bu katliamda 150 kişi de kayboldu (Attar, 2003: 9).

Bir başka kaynağa göre:

Hocalı soykırımında Ermenilerin katlettiği Azerbaycan Türklerinin sayısı 613'tür. Bunlardan 106'sı kadın, 63'ü çocuk 70'i de yaşlıdır. 487 kişi ağır yaralanmıştır. Olmadık işkenceler uygulanan 1275 kişi de esir alınmıştır. Bunlardan 800'ü

sonradan serbest bırakılmıştır. Ancak 500'e yakın Azerbaycan Türkü halen kayıptır (Mustafayev, 2011: 30).

Dağlık Karabağ'da yaşanan çatışmalar sonucunda Türkler, atalarının yüzyıllardan beri yaşadıkları kasaba ve köyleri terk etmek zorunda kalmıştır. Sığınıp barınacak bir yer bulamayan halk, Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine göç etmiştir. Halihazırda Azerbaycan'da bir milyonu aşkın Karabağlı insan göçmen durumundadır. Azerbaycan Türkçesi'nde "kaçkın" olarak adlandırılan bu insanlar, zor şartlar altında geçimlerini temin etmek durumundadırlar. Yaşanan olaylarda Karabağ'da 30.000'den fazla kişinin öldüğü tahmin edilmektedir.

2.Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı'na Yansıyan Ermeni Meselesi

Azerbaycan coğrafyasında gerek 1905-1906 yıllarında yaşanan Ermeni zulmü gerekse de 1980'li yılların sonlarında patlak veren çatışmalar, halkın millî bilincini diri tutmuştur. Çağdaş Azerbaycan edipleri de bu trajik olaylardan etkilenmiş, duygularını kalemleriyle dile getirmişlerdir. Tarihi süreç içinde Ermeni zulüm ve katliamlarının çeşitli periyotlarla yaklaşık 120 yıldan beri devam etmesi çağdaş Azerbaycan edebiyatında savaş psikolojisinin işlenmesine ortam hazırlamıştır.

Azerbaycan şairleri, bu acı olaylar karşısında vatanlarına daha sıkı bağlanmış ve eserlerinde vatan sevgisinden her fırsatta söz etmişlerdir. Azerbaycan Türk halkını bilinçlendirmek amacıyla birçok eser yazmış, böylece halkı gaflet uykusundan uyandırmaya çalışmışlardır. Aşağıdaki şiirde şair, Karabağ ve çevresinin Türk yurdu olduğunu ısrarla dile getirmektedir:

*Bunu bilmek çağdı,
Dünya eşitsin, bilsin
Qarabağ Türk torpağı,
Xankendi Türk torpağı,
Şuşa Türk torpağıdı. (Sadıq'tan aktaran Erol, 2009: 1215)*

Çağdaş Azerbaycan edebiyatı sahasında İsmail Şihli (1919-1995), Anar Rızayev (1938), Nebî Hazri (1924-2007), Bahtiyar Vahabzade (1925-2009), Elçin Efendiyev (1943), Sâbir Rüstemhanlı (1946) gibi şair ve yazarlar millî şuurun savunucusu olarak kendilerini gösterir. Millî mücadelenin yaşandığı bu dönemde edebiyata kazandırılan *Azerbaycan Harayı* adlı antoloji dikkat çekicidir:

Karabağ sorununun patlak vermesi ile birlikte on yıl boyunca neşredilmiş çalışmalardan örneklerin sunulduğu bu eser, Bahtiyar Vahabzade ve İlyas Tapdik (1934)'in önsözü ile birlikte 2002 yılında Bakû'de yayınlandı. Söz konusu çalışmada aralarında Memmed Araz, (1933-2004), Fikret Sadık (1930-2016), Fikret Koca (1935), Anar Rızayev (1938), Sabir Rüstemhanlı (1946), Abbas Abdulla (1940) gibi çağdaş Azerbaycan edebiyatının önemli simalarının da bulunduğu 69 edebiyatçıya ait 208 şiir ve 10 poema bir araya getirilmiştir (Erol, 2009: 1214)

Eserlere konu olan hususlar arasında halkın çektiği sıkıntılar, kadınların ve çocukların vahşice öldürülmesi, insanların esir alınması, sakat bırakılması öne çıkar. Ayrıca Karabağ Türk halkının kendi topraklarından göçe zorlanması, açlık ve sefalet içinde yaşaması dile getirilir.

Ermeni meselesinin aslında basit bir çatışmadan ibaret olmadığını, patlak veren hadiselerde Rusya'nın direkt kışkırtıcılık yaptığı şiirlerde göze çarpmaktadır. Şairler, bu durumu "baskıcı politika"nın² katı uygulamalarından çekindikleri için ima yoluyla dile getirirken sayıları az da olsa işlenen bu konuları açıkça kaleme almaktan çekinmeyen şairler de bulunmaktadır:

Bu geliş Rus gelişidi,

Érmeni gelişi déyil.

Topa tanka sine germek

Bés-on adam işi déyil (Sadıq'tan aktaran Erol, 2009: 1220).

Çağdaş Azerbaycan edebiyatına yansıyan ve kanayan yara olarak nitelendirilen "kaçkınlar" meselesi Azerbaycan edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır. Yerini yurdunu terk eden Karabağ halkı, mülteci konumuna düşmüş; başta Bakü olmak üzere Azerbaycan'ın muhtelif yerlerine iskan etmişlerdir:

Qaçkın, köçkün, didergin, évsiz-éşiksiz qalan,

Dili sözsüz, laylasız, eli beşiksiz qalan,

Boyun büken sonalar,

Yazıq olan analar (Yaqup'tan aktaran Erol, 2009: 1225).

Aynı coğrafyayı paylaşan Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler, her ne kadar zaman zaman çatışma halinde bulunsalar da tarihi süreç

² 19. yüzyılda Azerbaycan halkı içerisinde ortaya çıkan "Türklük bilinci" Rusya'ya rahatsız etmiştir. Azerbaycan sahasında hâkimiyet kurma amacıyla ülkede yapılan matbuat faaliyetleri engellenmiş ve zaman zaman kimi şairler, rejim muhalifi oldukları iftirasıyla sürgün edilmiştir.

inde kültür ve edebiyat konularında birbirleriyle etkileşim içinde olmuşlardır. Ermeni edebiyatına ait eserlerde çokça görülen halk edebiyatı ve folklora ait motifler ile Türk gelenekleri ve aile yapısına ait unsurlar bu ortaklığı açıkça göstermektedir.

Sözlü halk edebiyatında özel bir yere sahip olan maniler, ortak kültürün bir diğer parçasıdır. İki toplumun birbirini seven gençleri arasında din, kavuşmaya engel olan unsurlardandır. Bu yüzden aşıklar birbirlerini kendi dinlerine dönmeye ikna etmek için çalışmıştır. Edebiyat tarihinde konuyla ilgili birçok mani bulunmaktadır:

Gel kız Müslüman ol alayım seni,

Ben dinimden dönsem el kınar beni (Yardımcı, 2018: s.2).

Azerbaycan'da yayımlanmış olan eserlerde sık sık rastlanan, aşağıdaki manilerin arka arkaya sıralanmasından ortaya çıkan türküler de iç içe yaşayan iki halkın yakın ilişkilerini gösterir.

Bahçelerde mor meni

Verem ettin sen beni

Ya sen İslam ol Ahçik

Ya ben olam Ermeni (Yardımcı, 2018: s. 2).

Zaman zaman sömürgeci devletlerin de her iki tarafı kışkırtmasıyla çatışmaların şiddetlendiği ve bölgede kaotik bir durumun meydana geldiği bilinmektedir. Ancak buna rağmen Azerbaycan'da kaleme alınan eserlerde Türklerle Ermeniler arasında bazı dönemlerde sevinç, hoşgörü, dayanışma ve yardımlaşma gibi ortak paylaşımlar olduğu vurgulanmıştır. Başka bir ifadeyle tarihi gerçeklikler başarılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Yine bazı edipler, iki toplum arasındaki ortak noktaları öne çıkarmış; farklılıkları en aza indirmek için hususi çaba sarf etmiştir. Azerbaycan edipleri kaleme aldıkları çok sayıdaki eserde Türkler ile Ermeniler arasındaki aşk hikayelerini işlemiş, böylece iki toplum arasındaki sıkı ilişkiyi göstermiştir. Buna en iyi misal Neriman Nerimanov (1870-1925) olsa gerektir. Tanınmış yazar, doktor ve devlet adamı olan Nerimanov, Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'da yönetimi ele geçirmesinden sonra ön plana çıkmıştır. Siyasetçi ve bürokrat gibi kimliklerinin yanı sıra, o dönemde ülkede ses getiren edebi eserleriyle tanınır (Morkoç, 2017: 1631).

Neriman Nerimanov'un (1870-1925) aşk üzerine kaleme aldığı Bahadır ve Sona (1896) adlı hikâyesi bu ortak kaderin bir örneği olarak verilebilir. Sona, babası tüccar olan Ermeni bir ailenin kızıdır. Eser içerisinde Bahadır'dan ise dürüst, aydın bir Türk genci olarak bahsedilmektedir. Sona'nın Bahadır'dan Farsça dersi almaya başlamasıyla aralarında dil, din, kültür gibi konularda ortaklıklar ve

farklılıklar üzerine sohbetler başlar. Zamanla ikili arasında bir yakınlık oluşur.

"...tek tanrılı inançlar manzumesini ayırıştırarak birbirine karşı güçler haline getiren unsurların menfaatler üzerine yapılandığı söz konusu edilir. Bahadır ve Sona'ya göre yapay ayrılıklar olarak nitelendirilen bu bölünmeleri ve taassupları bilim yok edecek güçtedir." (Uygur, 2007: 2240)

Gençler, farklı yönlerine rağmen ortak bir noktada buluşmuş olsalar da aileleri arasında aynı durum söz konusu değildir. Sona'nın ailesi Bahadır'ın Hıristiyan olmasını ister. Bu talep birbirini seven iki gencin kavuşmasına engel olacaktır. Hıristiyanlık dayatması, Bahadır ve Sona'nın hazin sonlarını hazırlayacaktır.

Bahadır ve Sona hikâyesi, ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde o yıllarda Türkler ve Ermeniler arasında ticari ilişkiler bulunduğu anlaşılmaktadır. İki halka mensup insanlar, belli meclislerde bir araya gelerek rahatlıkla düşüncelerini ifade edebilmektedir. Ancak söz konusu aile ve din olduğu zaman dini fanatizm yüzünü gösterir ve aileler kendi kültürlerini ön plana çıkarır.

Sovyetler Birliği'nin kuruluşunu takip eden yıllardan itibaren rejimin dayatmasıyla "halkların dostluğu" mevzusu edebi eserlere yansımaya başlar. Bu dönemde kaleme alınan eserlerde, geçmiş yıllarda Türkler ile Ermeniler arasında yaşanan çatışma ve düşmanlıklara rağmen hoşgörünün öne çıkarılması istenir. Sosyalizmin temel ilkelerinden olan "halkların dostluğu" temasının sık sık ele alınması edebiyatçılara tembih edilir.

Çağdaş Azerbaycan edebiyatında Ermeni meselesi iki yönlü işlenmiştir. Bir tarafta, iki millet arasındaki dayanışma ve yardımlaşmadan başarılı bir şekilde bahsedilirken diğer tarafta ise halkın birbirine karşı nefreti, hakaretleri, ırkçı yaklaşımları dikkatimizi çekmektedir. Buna verilebilecek en güzel örnek Mevlüt Süleymanlı (D. 1943)'nın *Ermeni Adındaki Harfler* (2012) romanında yer alan Aped karakteridir.

Roman içerisinde Aped, ırkçılığa varan fikirleriyle tanınmaktadır. Ermeni tarihine büyük önem verir ve Ermeni tarihinin okullarda ders olarak okutulması taraftarıdır. İrkçı tavırları sadece Azerbaycan Türklerine değil, Gürcülere karşı da mevcuttur.

Lenin'e yönelik hakaretlerini pervasızca sıralayan Aped, güya eski tarihe sahip olan Ermenilerin, Türklerle aynı değerle tutulmaması gerektiğini söyler. Diğer bir komşu halk olan Gürcü tarihinin ise basit, avuç içi büyüklüğünde olduğunu belirtir (Morkoç, 2016: 5296).

Ermeni meselesi, sadece Çağdaş Azerbaycan edebiyatıyla sınırlı kalmamıştır. Dikkatli bir gözle incelendiğinde Türk edebiyatı içerisinde de Ermeniler ve Ermeni meselesi hakkında kaleme alınmış eserler dikkat çekmektedir. Ermenilerin özellikle I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye'de sergiledikleri saldırgan tavırlar, halkın nefretine sebep olmuştur. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı dönemini veya sonrasını anlatan romanlarda Ermenilere karşı olumsuz bir bakış görülmektedir.

Türkiye Türklerinin edebiyatında, Ermeni tip ve karakterlerine eserlerinde yer veren yazarlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Ömer Seyfettin (1884-1920), Halide Edip Adıvar (1884-1964), Mithat Cemal Kuntay (1885-1956), Refik Halit Karay (1888-1965), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), Reşat Nuri Güntekin (1889-1956), Sait Faik Abasıyanık (1906-1954), Kemal Tahir (1910-1973), Orhan Kemal (1914-1970), Tarık Buğra (1918-1994), (Morkoç, 2016, s. 5295).

Sıralanan yazarlar içinde, eserlerinde yer alan şahıslara "hümanist" bakış açısıyla yaklaşan Sait Faik'in hem Rumlar ve hem de Ermenilerle ilgili yorum ve değerlendirmelerinin daha objektif ve olumlu olduğu görülmektedir. O Türkiyeli Ermenilere "öteki" değil, "biz" olarak bakmakta, Türk toplumunun bir parçası olarak görmektedir. Yazara göre Türkiye'deki Ermeniler, Türklerle ortak kültür ve değerlere sahip vatandaşlarımızdır. Yazarın eserlerinin hiç birinde milliyetleri sebebiyle Ermenilere yönelik aşağılama, kınama ve küçük görme gibi yaklaşımlar yoktur (Morkoç, 2008: 794).

Neriman Nerimanov'un hikâyesi dışında da çok sayıda eserde Azerbaycan Türkleriyle Ermeniler arasındaki ilişkilerinden bahsedilmektedir. Mirze Feteli Ahundof (1812- 1878)'un *Sergüzeşti Merdi-Hasis* (1852) ya da çok bilinen adıyla *Hacı Qara* piyesi, Ebdürrehim Bey Haqverdiyev (1870-1933)'in *Ağa Mehemed Şah Gacar* (1907) piyesi, Abdulla Şaiq (1881-1959)'in *İntihar mı, Yaşamak mı?* eseri, Memmed Seid Ordubadi (1872-1950)'nin *Qanlı Seneler* piyesi, Celil Memmedquluzade (1866-1932)'nin *Kamança* (1920), Cefer Cabbarlı (1899-1934)'nın *1905. ilde* adlı piyesi, Ebdürrehim Bey Haqverdiyev (1870-1933)'in *Köhne Dudman* (1927) piyesi, yine Haqverdiyev'in "Bakı-Tiflis-Yerevan Dostluğu" adlı makalesi bunlara misal olarak verilebilir.

Bilhassa Celil Memmedquluzade'nin *Kamança* ile Cefer Cabbarlı'nın *1905. İlde* adlı tiyatro eserlerinde Çarlık Rusya'nın bizzat organize ettiği zincirleme entrikaların toplumları birbirine düşman ettiği vurgulanır. Çar yönetiminin öfke ve çatışmaya yol açan kötü

niyetli uygulamaları açıkça gözler önüne serilir. Bütün olumsuzluklara rağmen hoşgörü ve hümanist yaklaşımın dostluk ve barışa zemin hazırladığı ısrarla belirtilir.

İki toplum arasında musikiyi temel alarak kültürel benzerlikleri ön plana çıkaran Celil Memmedquluzade, *Kamañça* piyesinde Türkler ve Ermeniler arasında patlak veren çatışmaları tasvir eder. Karşılıklı mücadelenin devam ettiği sırada Türkler bir Ermeni'yi esir alır. Ermeni'nin ölmek ile yaşamak; Türk komutanın ise öldürmek ve yaşatmak arasındaki ince çizgi üzerinde keskinleşen gergin psikolojik durumları ustaca tasvir edilir. Tutsak Ermeni çok güzel kamañça çalmaktadır. Onun enstrümanından çıkan ezgiler, Türk komutanı derinden etkiler. Komutanın gözleri önüne çatışma öncesi dönem gelir. Çocukluk ve gençlik yıllarının güzel günlerine geri döner. Hatıralar onu iki toplumun barış içinde yaşadığı eski zamanlara götürmüştür. Uzun psikolojik iç hesaplaşmaların ardından, iki toplum arasındaki düşmanlığın Çarlık Rusya'nın kışkırtmalardan kaynaklandığını düşünür. Silahsız olan Ermeni'yi bağışlayarak serbest bırakır.

Kamañça adlı hikayede musikinın insan ilişkilerindeki olumlu tesiri şöyle ifade edilmiştir:

Ermeni, güzel kamañça çalmaktadır. Kamañçadan çıkan ezgiler Türk komutanı çocukluğuna, gençlik yıllarına, iki toplumun huzur içinde bir arada yaşadığı zamana götürür. Uzun duygusal iç hesaplaşmalardan sonra, çatışmanın Çar kaynaklı fitnelerden çıktığını bilen komutan silahsız Ermeni'yi serbest bırakır (Uygur, 2007: 2241).

SONUÇ

Jeostratejik öneme sahip olan Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde, tarihin en eski dönemlerinden beri çok sayıda devlet söz sahibi olmaya, bu toprakları ele geçirmeye çalışmıştır. Aynı zamanda Rusya, İran gibi bölgeye sınırı olan ülkelerin uyguladığı çeşitli politikalar aracılığıyla Dağlık Karabağ bölgesinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmak amaçlanmıştır.

120 yılı aşkın bir süreden beridir tüm hızıyla devam eden Ermeni meselesi, Çağdaş Azerbaycan edebiyatında kendine yer bulmaktadır. Zira bu mesele savaş psikolojisini diri tutmakta ve Ermeni meselesi konulu eserlere zemin hazırlamaktadır. Eserlerde yaygın olarak halkın çektiği sıkıntılardan bahsedilmektedir. Ne yazık ki, sürecin kötü yansımaları günümüzde de devam etmektedir.

19. yüzyıldan itibaren Azerbaycan Edebiyatı'nda işlenen Ermeni meselesi, Türkiye Ermenistan, İran ve Rusya, gibi ülkelerin edebiyatlarında da benzerlikleri ve farklılıklarıyla yerini almıştır. Çağdaş Azerbaycan aydınları, iki toplumun birbirleriyle olan olumlu veya olumsuz etkileşimlerini tarihi süreç içerisinde değerlendirmiştir. Azerbaycan edipleri de benzer biçimde eserlerinde olayları elden geldiğince objektif bir gözle anlatmaya çalışmıştır.

Dönemin Azerbaycan şairleri ve yazarları, çekilen tüm sıkıntılara rağmen vatanlarına karşı daima duyarlı olmuş ve vatan sevgilerini eserlerinde en özlü duygularla dile getirmiştir. Bu sebeple Azerbaycan'daki her bir şairi, "vatan şairi" olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Zira onlar, tabiatı konu alan şiirlerde bile vatan sevgilerini dile getirmekten kaçınmamıştır.

Yıllardır süregelen ve hâlâ güncelliğini koruyan Ermeni meselesinde, Azerbaycan edip ve aydınları, Dağlık Karabağ bölgesinin kadim Türk yurdu olduğunu her vesile ile vurgulamış ve bunu eserlerinde konu olarak işlemiştir. Bu konu bütünlüğünde yazmış olduğumuz makalede de hem Türk hem Azerbaycan şair ve yazarlarının gerek isimlerine gerek hikaye, roman ve şiir örneklerine yer verilmiştir.

Eski dönemlerde Azerbaycan ile Ermenistan halklarının barış içinde birlikte yaşadıkları dönemler de bulunmaktadır. O yıllarda dil, ırk ve kültür gibi farklılıklara bakılmaksızın güzel komşuluk ilişkisi içinde yaşamayı başarabilmişlerdir. Bununla birlikte iki toplum bireyleri arasında din ve evlilik söz konusu olduğunda Ermenilerin aşırı fanatik tavırlar sergiledikleri bilinmektedir. Ele alınan kimi eserlerde de Azerbaycan ve Ermenistan halkları arasında birlik ve beraberlik, ortak kültür anlayışı vurgulanmıştır. Kanaatimizce ne kadar ılımlı bir hava oluşturulmaya çalışılsa da iki halk arasında kökü eskilere dayanan çatışmaların yakın gelecekte sona ermesi pek mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

Attar, Aygün (2003), "'Karabağ Sorunu ve Çözüm Arayışları", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, (22-24 Ekim 2003), İstanbul, <http://politika.dumlupinar.edu.tr/attar/3.doc>, 17.07.2018, 14.37.

Erol, Ali (2009), "Karabağ Şiirleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/8, ss.1212-1228.

Gökçe, Mustafa (2011), "Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1, ss.1111-1126.

İbadov, Adalet (2007), *Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Kamu Yönetim Programı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Morkoç Ayvaz (2018) "Memmed Seid Ordubadi ve Qanlı Seneler Adlı Eserinde Ermeniler", *JSHSR, Journal of Social And Humanities Sciences Research*,5(18), 387-400.

Morkoç, Ayvaz (2017) "20. Yüzyıl Başlarında Azerbaycan Edebiyatına Yansıyan Kadın Hukuksuzluğu", *JSHSR, Journal of Social And Humanities Sciences Research*,4 (14), 1628-1637.

Morkoç, Ayvaz (2008), "Sait Faik'in Eserlerinde İstanbullu Rumlar", *1. Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul Sempozyumu Bildirileri*, Beşir Kitabevi, İstanbul, s. 783-795.

Morkoç, Ayvaz (2016), "Mevlüt Süleymanlı'nın Ermeni Adındaki Harfler Romanı ve Tarihi Gerçekler". *Journal of Human Sciences*, 13(3), 5290-5303.

Mustafayev, Beşir (2011), "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 29, ss.23-41.

Özyılmaz, Emine Vildan (2013), "Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 15/2, ss.191-208.

Palaz-Erdemir (2015), "Antikçağ'ın Sonunda Doğu Roma'nın Güney Kafkasya (Transkafkasya) Politikası", *Yeni Türkiye Yayınları, Kafkaslar Özel Sayısı*, sayı: 72, S. 47-55.

Sariahmetoğlu, Nesrin(2016), "Karabağ Sorununun Çözüm Sürecinde Türkiye ve Rusya", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Sayı 2, ss.93-119.

Şihaliyev, Emin (2014),"Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni İddialarının Mitolojik Boyutu",*Yeni Türkiye* 60.

Uygur, Erdoğan (2007), "Azerbaycan Edebiyatında Türk-Ermeni İlişkileri" (Poster Bildiri), I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, 09-15 Nisan, İzmir, 2006 (Düzenleyen: Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü). *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı V*, s. 2239-2244, Lazer Ofset, Ankara.

Uygur, Erdoğan (2017), "Neriman Nerimanov'un Bahadır ve Sona Eserinde Türk-Ermeni Kültür Çatışması" *Social Sciences Studies Journal*, Vol: 3, İssue: 12, S. 2261-2268, Kahramanmaraş.

Yardımcı, Mehmet, "Anadolu Aşıklarının Ermeni Aşıklarına Etkileri",

<http://www.mehmetyardimci.net/img/files/cesitliyazilar5.pdf>,

17.07.2018, 16.50.